

Araştırma Makalesi / Research Article

Toplumdilbilim Açısından Günümüzde İran'da Azerbaycan Türkçesinin Görünümü*

Umut Başar**

Öz

İran çeşitli Türk dillerine ev sahipliği yapmaktadır. Bunların en fazla konuşura sahip olanı bu makalede, toplumdilbilim açısından ele alacağımız Azerbaycan Türkçesidir. Makalenin amacı, Azerbaycan Türkçesinin güncel görünümünü iki dillilik, dil politikası, dilin toplumsal işlevleri, dile karşı konuşurlarının tutumu ve dilin formal eğitimi açısından ortaya koymaktır. İran'da Azerbaycan Türkçesi toplumdilbilim çerçevesinde inceleyen nitelikli çalışmalar daha önce yapılmıştır. Ancak toplumdilbilim açısından bakınca eski tarihli sayılır. Aradan geçen zamanda artan iletişim kanallarının yarattığı değişim/dönüşüm konuya güncel bir bakışı gerekli kılmaktadır. Yeni iletişim kanalları Azerbaycan Türkçesine yeni işlev alanları açmıştır. İran'daki Türk dilleri arasında Azerbaycan Türkçesinin seçilmesi, konuşur sayısı fazla olduğu için sosyokültürel açıdan diğer Türk dillerine göre daha görünür olmasıdır. Çalışmanın sonuç bölümünde bulgular ışığında Azerbaycan Türkçesinin güncel görünümüne dair yorumlarda bulunulmuştur. Azerbaycan Türkçesinin işlevlerinin İran'da genişlediği ve konuşurların ana/birinci dile olan eğiliminin arttığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

İran, Azerbaycan Türkleri, toplumdilbilim, Azerbaycan Türkçesi, iletişim dili.

* Geliş Tarihi: 21 Aralık 2024 – Kabul Tarihi: 20 Ağustos 2025

Atf: Başar, Umut. "Toplumdilbilim Açısından Günümüzde İran'da Azerbaycan Türkçesinin Görünümü." *bilig*, no. 117, 2026, ss. 25-52, <https://doi.org/10.12995/bilig.8501>.

** Doç. Dr., Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı, Tahran Eğitim Müşavirliği – Tahran/İran, ORCID: 0000-0001-5571-7103, umutbasar_35@hotmail.com

Sociolinguistics Perspective of Azerbaijani Turkish in Iran Today*

Umut Başar**

Abstract

Iran today is home to millions of speakers of various Turkic languages. In this article, Azerbaijani Turkish, one of the Turkic languages in Iran, is analyzed from a sociolinguistic perspective. The aim of the article is to present the current outlook of Azerbaijani Turkish from various perspectives (bilingualism, language policy, social functions of the language, speakers' attitudes towards the language and formal education of the language). Although qualified studies examining Azerbaijani Turkish in Iran within the framework of sociolinguistics have been conducted before, the passage of nearly twenty years since these studies and the change created by increasing communication channels necessitates an updated look at the subject. New communication channels have opened new functions and fields for Azerbaijani Turkish. The reason why Azerbaijani Turkish was chosen among the Turkic languages in Iran is that Azerbaijani Turks are the most populous Turkic community in terms of speakers and this language is socioculturally more visible than other Turkic languages. In the conclusion part of the study, comments are made in light of the findings on the current outlook of Azerbaijani Turkish. It is concluded that Azerbaijani Turkish is expanding its sociolinguistic function in the country and the tendency of speakers towards the mother/first language is increasing.

Keywords

Iran, Azerbaijan Turks, sociolinguistics, Azerbaijani Turkish, language of communication.

* Date of Arrival: 21 December 2024 – Date of Acceptance: 20 August 2025

Citation: Başar, Umut. "Toplumdilbilim Açısından Günümüzde İran'da Azerbaycan Türkçesinin Görünümü." *bilig*, no. 117, 2026, pp. 25-52, <https://doi.org/10.12995/bilig.8501>.

** Assoc. Prof. Dr., Republic of Türkiye Ministry of National Education, Tehran Education Counsellor's Office – Tehran/Iran, ORCID: 0000-0001-5571-7103, umutbasar_35@hotmail.com

Giriş

Coğrafi olarak İran; göç yolları üzerinde yer alması, tarihte başta Araplar, Türkler ve Moğollar olmak üzere çeşitli kavimlerin ülkede uzun süreli siyasi egemenlik kurması, farklı etnik grupların yaşadığı bölgeler arasında bulunması, bir imparatorluk bakiyesine sahip olması gibi sebeplerle hâlihazırda çok kültürlü ve çok dilli görünüm arz eden ülkelerden biridir. Söz konusu çok dilli ve çok kültürlü sosyolojik görünüm, tarihî süreçte kendi iç dinamiklerini muhafaza ederek az çok 19. yüzyıla kadar gelmiş, 19. yüzyılda İran'da ulus-devlet inşa sürecinin başlamasıyla tek dil ve tek kültürü (Farsça/Fars kültürü) merkeze alan politikalar, Farslar dışındaki etnik gruplara ilişkin toplumsal mühendislik uygulamalarını ve tersine dil planlamasını¹ beraberinde getirmiştir.

Pehleviler Dönemi'nde (1925-1979) İslam öncesi İran tarihine ait değerler etrafında seküler bir İranlı kimliği inşa etmek üzere eğitimden kültüre geniş bir hinterland içinde hayata geçirilen kapsamlı uygulamalar², Fars dışındaki Türk, Arap, Kürt, Gilek, Beluç, Bahtiyari vb. etnik gruplar arasında başta tepkisel davranışlara, sonraları ise kendi iç dinamikleri olan bir kimlik bilincinin uyanmasına kapı aralamıştır. Önceleri görmezden gelme akabinde kısıtlama, yasaklama gibi tasarruflarla ülkenin resmî ve millî kimliği olan seküler Fars kimliği içerisinde eritilmeye çalışılan alt kimlikler, bütün uygulamalara rağmen İran'da hâlâ canlıdır.

Pehleviler Dönemi'ndeki ötekileştirici ve tek tipleştirici politikalar, çevrenin merkezle olan duygusal bağlarının zedelenmesine yol açmıştır. İran İslam Cumhuriyeti (1979), Tebriz ve Senendeç olaylarında görüldüğü üzere kopma noktasına gelen duygusal bağların yeniden inşasıyla ilgilenmek durumunda kalmıştır. Bu kapsamda ilk etapta etnik azınlıkların inkârından vazgeçilmiş, ülkedeki çok dil ve kültürlülük anayasal güvenceye alınmıştır. Bunun bir yansıması olarak görece özgürlük ortamında Farsça dışındaki etnik ve yerel dillere belirli süreyle sınırlı olmak koşuluyla basın ve yayın hakkı tanınmış, sosyokültürel hayatta ana dili kullanımının önü açılmıştır. Politika değişikliği İran'daki etnik gruplarda bir rahatlama yaratsa da toplumsal beklenti ve taleplerin tamamını karşılamadığı gibi Pehleviler Dönemi'nde yaşanan mağduriyet hissini tam anlamıyla unutulmasını da sağlayamamıştır. Ancak yaratılan özgürlük ortamı sayesinde ülkedeki pek çok dil gibi Türk dilleri de zamanla daha görünür olmuştur.

Bu makalede, İran'daki Türk dillerinden biri olan Azerbaycan Türkçesi³, toplumdilbilim açısından ele alınmaktadır. Makalenin amacı, Azerbaycan Türkçesinin güncel görünümünü çeşitli açılardan (iki dillilik, dil politikası, dilin toplumsal işlevleri, dile karşı konuşurlarının tutumu ve dilin formel eğitimi) ortaya koymaktır. İran'daki Azerbaycan Türkçesini gramatikal açıdan konu alan kapsamlı çalışmalar bulunmakta (bk. Sarıkaya, *Güney Azerbaycan Türkçesi*; Gökdağ ve Doğan) olup bunun yanı sıra bu dili toplumdilbilim çerçevesinde inceleyen nitelikli çalışmalar daha önce yapılmıştır (bk. Bosnalı "İran'da Diller İlişkisi"). Ancak aradan yirmi yıla yakın bir süre geçmesi ve bu zaman diliminde artan iletişim kanallarının bahse konu kitlede yarattığı değişim/dönüşüm konuyu yeniden ele almayı gerekli kılmaktadır. Zira yeni iletişim kanalları Azerbaycan Türkçesine yeni işlev ve alanlar açmıştır. İran'daki birçok Türk dili arasında Azerbaycan Türkçesinin seçilmesi ise konuşur sayısı en kalabalık Türk topluluğunun Azerbaycan Türkleri olması sebebiyle bu dilin sosyokültürel açıdan diğer dillere göre daha görünür olmasıdır. Makaledeki tespitler, büyük oranda Azerbaycan Türkçesine dair alanyazının toplumdilbilimsel açıdan irdelenmesi ile uzun yıllara yayılan saha gözlemlerinin birleşiminden oluşmaktadır.

İran'da İki Dillilik Çerçevesinde Azerbaycan Türkçesi

Birden çok dilin konuşulduğu ülkelerde, bireyler çeşitli sebeplerle sosyal hayatın belirli alanlarında farklı dilleri kullanmaktadır. Bu bağlamda iki dillilik, en basit tanımıyla bir bireyin veya toplumun en az iki dili konuşması, çok dillilik ise bireyin iki dilden fazla dili aktif olarak kullanmasıdır. Bir bireyin veya toplumun iki dilli olması belli sosyal şartları gerektirmektedir. Wei (27) iki veya çok dilliliğin oluşması için toplumda farklı dillerin varlığını, bu dillerin birbiriyle temasa geçmesini ve bireylerin ya da toplumların birden fazla dili yaşatma ve yönetme yeteneğine sahip olması gerektiğini ileri sürmekte, iki dilliliğin yanı sıra bölgesel iki dillilik ve yaygın çok dillilik kavramlarından bahsetmektedir. Bu noktadan bakınca İran, ülke nüfusunun neredeyse yarısının bölgesel iki dillilik göstermesi sebebiyle dikkate değer bir ülkedir.

İran'da Farsçadan sonra Türkçe (Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kaşkay Türkçesi, Halaç Türkçesi), Arapça, Kürtçe, Lorca ve Gilekçe konuşulur. Kesin sayı vermek mümkün olmamakla birlikte İran nüfusunun yaklaşık üçte ikisinin iki dilli olduğu tahmin edilmektedir (İsna). Bu yargıyı destekler nitelikte 2023 yılında dönemin İran Eğitim-Öğretim Bakan Yardımcısı ülke genelindeki öğrencilerin %70'inin iki dilli olduğuna dair

beyanda bulunmuştur. Her ne kadar Hayati ve Mashadi'nin (27) ifade ettiği gibi ülkedeki etnik çeşitlilik politika belirleyicilerin Farsça dışındaki ana/ birinci, anayasadaki tabirle mahalli dilleri tanımaya zemin oluşturmuşsa da iki ve çok dilliliğin gelişiminin desteklenmesi gündemde değildir. Ancak bu konu zaman zaman kamuoyunda ve siyasi mahfillerde tartışılmaktadır. Tartışmanın bir tarafı ana dilini öğrenme ve geliştirmeyi insani hak ve özgürlük çerçevesinde değerlendirerek devletin kolaylaştırıcı ve destekleyici adımlarla sürece müdahil olmasını istemektedir. Diğer taraf ise millî güvenlik kaygılarıyla yerel dillerin öğreniminin etnik bilinci güçlendireceğini, bunun sonucunda İranî kimliğin zayıflayacağını ve uzun vadede ayrılıkçı eğilimleri artıracaklarını düşünmektedir. Dolayısıyla İran'daki iki dillilerin ana dilini geliştirme isteğine yönelik oldukça yavaş ve temkinli adımlar atılmaktadır.

Farsçanın yanında Türkçe, Arapça, Kürtçe, Ermenice, Beluçça gibi farklı köken ve ailelere mensup dillerin varlığı açısından ise İran yine çok dilli bir ülkedir. Bu bağlamda tartışmaya açık olmakla birlikte Ethnologue'un verileri fikir vermesi bakımından önemlidir. Bu siteye göre İran'da bir konuşuru kalmamış olan toplam 80 dil bulunmaktadır. Söz konusu rakamın abartılı olduğu düşünülebilir. İlgili sitenin yerel ağızları da dil olarak kabul ettiği bilinmektedir. Ancak gerçek olan şudur ki İran sosyolojisinin doğal bir yansıması olarak ülke genelinde iki ve çok dillilik bir olgu olarak özellikle sosyal hayatta kendini bariz bir şekilde göstermektedir. Öyle ki özel radyo istasyonu ve televizyon kanalı bulunmayan İran'da, radyo istasyonları ve televizyon kanallarında sırayla Türkçe⁴, Kürtçe, Beluçça, Arapça vb. dillerde yayın yapılması ya da canlı müzik icra edilen bir eğlence mekânında bütün etnik grupların dillerinde sırayla şarkı söylenmesi, iki hatta çok dilliğinin İran'daki gündelik sosyal hayat içerisindeki yansımaları olarak sayılabilir. Nitekim Alavi Mukaddem (64), yapılan araştırmalar neticesinde ülke nüfusunun yarısının ana dilinin Farsça diğer yarısının ise Türkçe, Kürtçe, Arapça ve Beluçça olmasından dolayı rahatlıkla İran'da iki dilliğinin genel geçer bir vaziyet olduğunu iddia etmektedir. Görüldüğü üzere iki dilli nüfusun sayısına dair çelişkiler olsa da iki dilli nüfusun ülkenin nüfusunun yarısından fazla olduğunda mutabakat söz konusudur. Bu bağlamda İran'daki iki dilli gruplar genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Türkler
- Araplar
- Lorlar
- Maziler
- Ermeniler
- Kürtler
- Beluçlar
- Gilekler
- Talişler

İran'daki iki dillilik, türdeş etnik grupların baskın olduğu özellikle sınır vilayetlerinde açık biçimde gözlemlenmektedir. Ancak başkent Tahran'ın durumu, ülkedeki bütün etnik grupları bünyesinde barındırması bakımından dikkat çekicidir. Başkentte Farsçadan sonra en çok Türkçe işitilmektedir. A. Kafkasyalı (32), kaynak göstermeden başkent nüfusunun yarısının Türklerden oluştuğunu ileri sürmüştür. Muharrem ayında matem merasimlerinin Azerbaycan Türkçesiyle yapılması, gündelik hayatta Türkçe konuşanlara sık rastlanması ve Türkçe müziğin sıkça duyulması gibi gözlemler yoluyla, Tahran'da Türklerin en kalabalık iki dilli grup olduğu öne sürülebilir.

İran'da iki dillilik günümüzde genellikle ana dilin, başka bir deyişle ev/iletişim dilinin resmî dil olan ölçünlü Farsçadan farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Azerbaycan, Loristan, Beluçistan ve Huzistan gibi vilayetlerde yerel diller kamu kurumları da dâhil olmak üzere gündelik hayatın birçok alanında iletişim dili olarak kullanılmaktadır. Farsça ise yazışma, bürokrasi ve eğitim dili olarak yerel dillerle birlikte varlığını sürdürmektedir. Bu durum vilayet genelinde iki dilliliğin devamını sağlamaktadır.

İran Türklerinde iki dillilik oldukça belirgindir. Bu durumun, 10. yüzyılda Türklerin İran coğrafyasına kitleler hâlinde yerleşmesine uzanan tarihî bir arka planı bulunmaktadır. Türk nüfusu ve nüfuzunun artmasıyla Türkçe, İran'daki siyasi ve idari yapı içinde bürokrasi, diplomasi, aristokrasi ve edebiyat dili gibi işlevlerde kullanılmış; bazı bölgelerde çoğunluk dili olarak günümüzde de bölge halkının birinci dili konumunu korumuştur. Demir'in (6) belirttiği gibi yapı bakımından farklı iki dilin yüzyıllardır bir arada yaşamasının doğurduğu etkileşim ve çatışmalar kadar, yüzyılımızdaki güç dengelerindeki değişimlerin dile yansması da dil bilimi açısından dikkat çekicidir. Bu çerçevede İran, Farsça ile Türkçenin yaklaşık bin yıla uzanan etkileşimi ve ulus-devlet sürecinde dilin politika alanına dâhil olmasıyla Türkçenin statüsündeki değişimin incelenmesi bakımından önemlidir. Konuya dönülecek olursa İran Türklerindeki iki dillilik ve dil-kimlik algısı büyük ölçüde bu tarihî sürecin sonucudur. Tebriz Üniversitesi öğrencileri arasında yapılan bir araştırmada iki dilli öğrencilerin %84,4'ünde yüksek derecede Türk kimliği algısı tespit edilmiştir (Golabi vd. 79-80). Araştırmacılar bunu öğrencilerin çoğunlukla bölge halkından oluşmasına bağlamıştır. Bulgular, İran Türklerinde dilin kimlik algısını doğrudan

etkileyen bir unsur olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle dil, İran Türklerinde kimliği belirleyen önemli faktörlerden biridir. Bu durumun İran'daki diğer etnik gruplar için de kısmen geçerli olduğu söylenebilir. Çok dilli ve çok kültürlü bir ülke olan İran'da kimlik tartışmaları ise hassas konuların başında gelmektedir.

Öte yandan her ne kadar başkent Tahran'daki ailelerde ebeveynler çocuklarla iletişimde Farsçayı yaygın şekilde tercih etse de Türk nüfusunun yoğun olduğu Erdebil, Batı Azerbaycan, Doğu Azerbaycan, Zencan, Gazvin ve Hemedan gibi vilayetlerde iki dillilik oldukça belirgindir. Bu bölgedeki çocukların sıralı ve geç iki dilli oldukları söylenebilir. Çünkü çocuklar çoğunlukla önce Türkçeyi öğrenmekte, ana dillerini sağlam bir şekilde edindikten sonra okulda Farsçayı öğrenmektedir. Bu durum özellikle şehir merkezi dışında kalan ilçe ve köylerde daha açık gözlemlenmektedir. Bu çerçevede eğitim dilinin sonradan öğrenilmesinin eğitim sürecinde bazı sıkıntıları beraberinde getirdiği ve öğrencilerin akademik başarılarını genellikle olumsuz etkilediği ileri sürülmektedir (Başar 104). Bu konuya değinen Codeyri (6), Doğu Azerbaycan vilayetindeki çocuklarda sıralı iki dilliliğin görüldüğünü ve çocukların 6-7 yaşlarında okula başladıklarında eğitim ve kültür açısından önemli bir rolü bulunan Farsçayı ikinci dil olarak öğrenmek zorunda olduklarını belirtmektedir. Bunun ise stres, özgüven eksikliği ve okula karşı ilgisizlik gibi bazı olumsuz durumları beraberinde getirdiğini eklemektedir.

Azerbaycan Türklerinin nüfus olarak İran'da geniş bir kitleyi teşkil etmesi⁵ sebebiyle bu grup, ülkedeki en kalabalık iki dilli topluluk olarak adlandırılabilir. Bu iki dilli görünüm, önceleri eskiden çoğunlukla eğitim yoluyla oluşmaktayken günümüzde artan iletişim ve etkileşim kanallarıyla sosyal medya ve kitle iletişim araçlarıyla da oluşmaktadır. Zira henüz okula başlamamış çocukların çevre, televizyon, internet ve diğer elektronik araçlar aracılığıyla belli bir seviyede Farsça içeriğe maruz kaldıkları için okula başlamadan ikinci dilli edinmeye başladığı söylenebilir.

İran'da Azerbaycan Türkçesinin Görünümü

Merkezî Politika

İran İslam Devrimi sürecinde aktif rol alan İran Türkleri, devrimden sonra özellikle kültürel haklar konusunda beklentiye girmiştir. İran İslam

Cumhuriyeti Anayasası'nda farklı etnik grupların ana dilini öğrenme hakkının hukuken garanti altına alınması, İran Türklerinin kültürel haklara ilişkin beklentilerine yasal zemin hazırlamıştır. Anayasanın bu konudaki 15. maddesi aşağıdaki gibidir:

İran toplumunun ortak dili ve resmî yazısı Farsçadır. Belge, yazışma, resmî metin ve ders kitapları bu dille kaleme alınmalıdır. Ancak etnik ve yerel dillerin basın-yayımda kullanımı ve edebiyatlarının okullarda Farsçanın yanında öğretimi serbesttir. (Merkez-i Pejuheşha-yı Parlament-i İran)

Anayasanın kabulünden sonra İran'da Türkçe dergi, gazete ve kitapların yayımlandığı, Türkçe neşriyat yapan birçok yayınevinin kurulduğu ve Türk kültür ile edebiyatına ilişkin çalışmalar yürüten derneklerin faaliyete başladığı görülmüştür. Tebriz, Erdebil, Urumiye ve Zencan gibi şehirlerde oluşan kültür muhitlerinin etkisiyle artan Türkçe neşriyat ülkenin birçok yerine ulaşmaktadır. Bunun yanı sıra başkent Tahran, Kum, Şiraz, Gürgan ve Günbedkavus gibi şehirlerde de Türkçe neşriyat geleneği oluşmaya başlamıştır. İran İslam Devrimi'nden sonra basılan Türkçe yayınlar ve oluşan literatür ortalama bir kütüphaneyi dolduracak genişliğe ulaşmıştır. İrsat ve Kültür Bakanlığının denetiminden geçebilen yayınlar basılmakta, bazı Türkçe eserler ise ofset baskı ve fotokopi yoluyla dağıtılmaktadır. Ancak İran Türkü kültürel elitlerinin talepleri eser basım ve yayımıyla sınırlı değildir. Bu talepler zamanla toplumsal taleplere dönüşerek bölge milletvekilleri tarafından da dile getirilmektedir. Bu konudaki talepler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Azerbaycan Türkçesinin resmî olarak tanınması
- Azerbaycan Türkçesine ilişkin araştırmalar yürütecek bir devlet kurumunun (Ferhengistan-ı Zeban) kurulması
- Devlet okullarında Azerbaycan Türkçesinin öğretiminin önünün açılması
- Azerbaycan Türkçesi Dili ve Edebiyatı bölümlerinin açılması
- Azerbaycan Türkçesinde eğitim için gerekli alt yapı çalışmalarına başlanması
- Radyo ve televizyonda Azerbaycan Türkçesindeki yayın süresinin arttırılması

Söz konusu taleplerin bir kısmına geçtiğimiz yıllarda cevap verilmiştir. Örneğin 2015 yılında Tebriz Üniversitesi bünyesinde Azerbaycan Türkçesi Dili ve Edebiyatı bölümü, uzun tartışmalar neticesinde açılmıştır. Fakat bölümün gerek öğretim programı gerekse de öğretim kadrosuna ilişkin tartışmalar kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir. Öncelikle böyle bir bölümün öğretim programında Türkoloji disiplininin ana kaynakları olarak dünyanın her yerinde kabul edilen *Orhun Yazıtları*, *Dede Korkut Kitabı*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakayık* gibi tarihî kaynakların Azerbaycan Türkçesi Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim programına alınması Seyit Cevad Tabatabai gibi ülkenin önde gelen kültür adamları tarafından yanlış addedilmiştir. Dahası Fuzuli ve Bahtiyar Vahapzade gibi İran dışında yetişen Azerbaycan Edebiyatı şairlerinin eserlerinin de müfredata alınması eleştiri konusu olmuştur. Milliyetçi kültürel elitler, Azerbaycan Cumhuriyeti edebiyatının Sovyet tesiri taşıması sebebiyle öğretim programına dâhil edilmemesi gerektiğini vurgulamışlar, başka bir deyişle ders içeriklerinin yalnızca İran Azerbaycanı'nda teşekkül eden edebî birikimle sınırlı olması gerektiğini savunmuşlardır. Söz konusu bölümün ders içeriklerinin Tebriz Üniversitesinin sitesinde ilan edilmemesi⁶, bölümdeki bazı akademisyenlerin uzmanlığının ise Fars Dili ve Edebiyatı üzerine oluşu ise bölüm hakkında akıllarda soru işareti uyandırmıştır.

Bunun yanı sıra 2016 yılında Zencan Vilayeti Eğitim Öğretim Müdürlüğü iş birliğinde altı yıllık ilkokullarda okutulmak üzere Azerbaycan Türkçesi dersleri için *Ana Dili* başlıklı bir ders kitabı⁷ hazırlanmıştır. Söz konusu kitap Zencan'da Azerbaycan Türkçesinin ilkokullarda müfredata gireceğini akla getirmişse de uygulamaya ilişkin herhangi bir adım atılmamıştır. Son olarak geçtiğimiz günlerde Doğu Azerbaycan Vilayeti Eğitim Öğretim Genel Müdürü Cafer Paşayı, 2019 Güz Dönemi'nde vilayetteki okullarda haftalık iki, yıllık ise 60 saat olmak koşuluyla ilkokullarda Azerbaycan Türkçesinin öğretimine pilot uygulamayla başlanacağını duyurmuştur (Asr-ı İran). Lakin uygulamanın kapsamına ilişkin ayrıntılar henüz net değildir.

Bakanlığın bu uygulamayla bölge halkının beklentilerini karşılayıp karşılamayacağı önümüzdeki günlerde belli olacaktır. Okullarda ana dilinin öğretimi tüm etnik gruplar tarafından dile getirilen bir talep olmasına rağmen ilk etapta Türklere yönelik uygulamaların başlaması dikkat çekicidir. Zira İran Türkleri ülkedeki etnik gruplar içinde Farslardan sonra

en kalabalık topluluğu teşkil etmektedir. Kesin rakam vermek zor olmakla birlikte İranlı devlet adamları dahi İran Türklerinin ülke nüfusunun yaklaşık üçte birini oluşturduğunu belirtmektedir.⁸ Bunun yanı sıra Türkler İran'daki etnik gruplar içinde müesses nizama en yakın gruptur. Bu nedenle Amerikan ambargolarının giderek sıkılaştığı ve ülkeyi ekonomik açıdan zorladığı bir dönemde Azerbaycan Türkçesinin ilkokullarda öğretiminin pilot uygulamasına başlanması dikkat çekicidir.

Azerbaycan Türkçesine ilişkin diğer talepler konusunda somut adımlar henüz atılamamıştır. Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani 2013 seçim kampanyasında Azerbaycan Türkçesine ilişkin araştırmalar yürütecek bir devlet kurumunun kurulacağını vaat etmiş, ayrıca Aralık 2015'te açıkladığı "Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'nin" 101. maddesinde "vatandaşların yerel dil ve lehçeleri edinme, öğrenme ve kullanma hakkı bulunmaktadır" (Menşur-i Hukuk-i Şehrvendi) ifadesine yer vermiştir. Ancak özelde Azerbaycan Türkçesinin, genelde ise etnik dillerin öğretimi İran'da millî güvenlik ekseninde tartışıldığından meseleyi yalnızca "toplumsal taleplerin giderilmesi" olarak görmek konuyu basite indirgemektir. Zira mesele millî güvenlik perspektifinde ele alındığında İran'da hükûmetin yanı sıra farklı güç odakları da etkili olabilmektedir. Nitekim 2024 yılında İran Meclisinde Mesut Pezeşkiyan hükûmetinin niyeti üzerine Eğitim, Araştırma ve Teknoloji Komisyonunun çalışmasıyla anayasanın 15. maddesinin yaygın uygulanmasına ilişkin öneri açık oturumda oylanmış ve 104 muvafık oya karşı 130 muhalif oyla reddedilmiştir.

Toplumsal İşlevler

Eker'in (186) de değindiği üzere Türkçe değişkeler veyahut başka bir deyişle İran'daki Türk dilleri; Azerbaycan Türki, Fars, Türkmen, Kürt, Beluç, Arap vb. etnik gruplardan oluşan çok dilli, çok uluslu geniş İran coğrafyasının kuzeyinden güneyine, batısından doğusuna irili ufaklı adacıklar hâlinde yayılmıştır. İran'ın otuz bir bölgesinin hemen hemen tamamında Türkçenin bir değişkesi konuşulur. Türkçenin ülkenin tamamına uzanacak şekilde yayılması başlı başına kayda değer bir durumdur. Ancak bu başlıkta Azerbaycan Türkçesi toplumsal işlevlerinin yedi başlık özelinde ana hatlarıyla üzerinde durulacaktır. Çünkü İran'daki diğer Türklerin tamamının toplumsal statüsünü bir makale düzeyinde ele almak mümkün değildir.

Gündelik Hayat

Azerbaycan Türkçesinin gündelik hayatta “iletişim dili” olarak kullanılmasında konuşurlar arasında bir mutabakat olduğu görülmektedir. Nitekim eğitim kurumları, devlet daireleri ve eğlence alanları gibi kamusal mekânlar da dâhil olmak üzere Azerbaycan Türkçesi iletişim işlevini yerine getirmektedir. Türkçe konuşurların çoğunluğu oluşturduğu Doğu Azerbaycan ve Batı Azerbaycan gibi vilayetlerde iletişimde Türkçe kullanma oranı oldukça yüksektir. Öyle ki Tebriz’de yaşayan ortalama bir birey haftalarca Farsça kullanmadan hayatını sürdürebilmektedir. Ana/birinci dilin iletişim dili olarak kullanımı çevreden merkeze doğru yaklaştıkça azalsa da aynı dilin konuşurlarının bir arada bulunduğu durumlarda ülke genelinde ortak iletişim dili olan Farsçaya rağmen Azerbaycan Türkçesi konuşmaktan çekinilmemektedir. Bu konuda başkent Tahran dikkat çekici bir örnektir. Ülkedeki birçok dilin konuşuruna başkentte rastlanmakla birlikte Azerbaycan Türkçesinin konuşurları gündelik hayatta belirgindir ve kendi aralarında ana dillerini kullanırlar. Bir takside sürücünün telefonda eşiyile ya da bir markette kasiyerin müşteriyile Azerbaycan Türkçesi konuştuğuna sık rastlanabilmektedir. Tahran gibi Azerbaycan Türkçesinin baskın iletişim dili olmadığı kozmopolit bir ve kalabalık bir şehirde⁹ ilçe ayırımına rastlanmaksızın hemen hemen her mahallede Türkçenin iletişim dili olarak varlığını sürdürmesinde, bir yandan konuşurlar arasındaki grup dayanışmasının diğer yandan ise boyutu bireyden bireye değişmekle beraber ana dile karşı bilincin etkisinden söz edilebilir. Bu gözlemleri doğrulayacak şekilde konuya dair saha çalışmasında, Tahran’da sokakta Türkçe kullanımının nispeten yüksek olduğunu (0.62) saptayan Bosnalı (*İran Azerbaycan Türkçesi* 198) Tahran’ın, ülkenin başkenti ve Farsçanın merkezi olduğu hatırlandığında bu rakamın azımsanmayacak düzeyde olduğunu ifade etmektedir. Gündelik hayatta erkeklerin kadınlara oranla Azerbaycan Türkçesini daha çok kullandığı ve eğitim oranı yükseldikçe Türkçe kullanımının Tahran özelinde düştüğü kaydedilmiştir. Cinsiyet ve eğitim düzeyine göre Türkçenin iletişim dili işlevindeki değişkenlik başkent Tahran’da görülse de Doğu Azerbaycan ve Batı Azerbaycan gibi vilayetlerde iletişimde cinsiyet ve eğitim düzeyine göre Türkçe kullanımında belirgin bir farklılık gözlemlenmemekte, Türkçenin tamamen baskın olduğu söylenmektedir.

Müzik

Türkçe müzik, İran'da dili hem koruyan hem de nesiller boyu aktararak günümüze ulaştıran önemli bir sanat kolu olmuştur. Ülkede eskiden beri canlı bir Türkçe müzik geleneğinin varlığından söz edilebilir. Hatta İran sahasının âşık sayısı bakımından Türk dünyasının birçok bölgesine göre zengin olduğu söylenebilir. Nitekim A. Kafkasyalı (43) ülkede 2.000'den fazla âşığın bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu âşıklar günümüzde sivil toplum kuruluşları çatısı altında bir araya gelmekte, Tahran dâhil çeşitli şehirlerde konserler vermekte ve festivaller düzenlemektedir. Yüzyıllar ötesinden günümüze ulaşan ozan-âşık geleneği Türk halkının millî kimliğini koruma ve sürdürmede önemli bir işleve sahiptir. Özellikle ana dilde eğitimin yasak olduğu, millî sosyal faaliyetlere izin verilmediği ve basın-yayında Türk kültür değerlerine sınırlı imkân tanındığı bir ülkede halkın kültürünü besleyen başlıca unsur Türk halk müziği ve ozan-âşıklık geleneği olmuştur. Halk, millî kimliğinin temel unsuru olan ana dilini bu yolla geliştirmiş ve kültür değerlerini muhafaza etmiştir (Y. S. Kafkasyalı 830). Ancak dikkat çekici olan, 2000'li yıllara kadar büyük ölçüde geleneksel Türkçe müziğin yaygın olmasına rağmen gençlerin zamanla gelenekselin dışına çıkarak – Türkiye'den de etkilenmeyle – ana dillerinde popüler ve modern müzik üretimine yönelmesidir. Bu yöneliş önemli bir kırılma noktasıdır. Zira Türk müziğinin yalnızca âşık tarzı ve halk müziğiyle sınırlı olmadığını, Türkçenin popüler müzik üretimine de elverişli olduğunu göstermektedir. Böylece Türkçe müzik dar bir mahalli çerçeveden çıkarak Tahran gibi metropollerde yaşayan gençlerin eğlence ihtiyaçlarına cevap veren bir işleve kavuşmaktadır. Geleneksel Türk müziğinin düğün, şenlik ve konser salonlarının yanı sıra kafe ve restoranlara girmesi Türkçe müzik açısından bir statü genişlemesidir.

Sahne Sanatları

Türkçenin görsel (mimari, hat, minyatür, ebru vb.) ve işitsel (edebiyat, müzik vb.) sanat kollarında kullanımı İran'da epeyce eski olduğundan Türkçenin İran sahasındaki zengin sanat kaynaklarından bir iki paragrafta bahsetmek imkânsızdır. Bunun yerine bu başlıkta dramatik/ritmik sahne sanatları (tiyatro, opera, dans ve sinema vb.) açısından Türkçenin geçtiğimiz 20 yılda İran'da kat ettiği mesafeye işaret edilecektir. Tıpkı geleneksel müzikle beraber Türkçe modern müziğin baş göstermesine paralel bir şekilde geleneksel gösteri sanatlarının ötesinde İran'da Türkçe tiyatro, opera, dans ve sinema

göz doldurmaya başlamaktadır. Temasını doğrudan Azerbaycan tarihinden alan *Şah İsmail*, *Zeynep Paşa*, *Şehriyar* ve *Serdar-ı Milli Setter Han* gibi tiyatro gösterilerinin yanı sıra *Leyla ile Mecnun* gibi Türkçe edebî eserlerin modern koreografiyle sahnelendiği görülmektedir. Türkçe radyo tiyatrolarının varlığına da bu başlıkta değinmek gerekir. Diğer yandan *Koroğlu* gibi halk anlatılarının opera türünde sahnelenmesi de dikkat çekicidir; bu konudaki eserler bir kütüphane dolduracak kadar zengindir. Yine dinî-mezhebî içerikli *Kerbela* oyunları da sahnelenmeye devam etmektedir. 1979 İslam Devrimi'nden sonraki filmlerde Türkçe yerel dillerden biri olarak film ve dizilerde yer yer kendini duyurmaya başlamıştı ancak Türkçe kısa ve *Atabay* gibi uzun metrajlı filmlerin yanı sıra *Gölün Uşakları* ve *İkizler* gibi yine uzun metrajlı belgesellerin piyasaya çıkması bir eşğin daha geçildiğini göstermekle beraber İran yapımı bir Türkçe dizi henüz yapılmamıştır. Bu tür sahne sanatları yapımları genellikle Tebriz ve Erdebil gibi şehirlerde hazırlanmakta, çoğunlukla ilk kez bu şehirlerde sahnelendikten sonra Tahran'daki prestijli salonlarda izleyiciyle buluşmaktadır. Sahnelenme bazen bir festival kapsamında bazen de devlet tiyatrolarının sezon programına dâhil edilerek gerçekleşmektedir. Azerbaycan Türkçesinin modern toplumda özellikle eğitimli kesimlerin estetik mekânları olan tiyatro ve sinema salonlarında yer alması, bu dilin konuşurlarında ana diline yönelik bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Böylece Türkçe de Farsçanın yanında bir “kültür-sanat” dili olarak işlev kazanmaktadır.

Basın-Yayın

İran'da tarihi ülkenin 19. yüzyılda modernleşme sürecine giden lakin 1925-1979 yılları arasında kesintiye uğrayan bir Türkçe basın-yayın hayatından söz edilebilir (bk. M. R. Heyet). B. A. Gökdağ ve M. R. Heyet'in (67) işaret ettiği üzere İran'da Türkçe basın-yayın 1997 yılında Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin iktidara gelişiyle ciddi bir zemin bulmuş olup günümüzde de bu zeminde genişlemektedir. Basın-yayın sektöründeki Türkçe içeriklerin hem devlet hem de özel teşebbüsler tarafından hazırlandığına şahit olunmaktadır. Özel radyo ve televizyon kanallarının olmadığı İran'da yerel kanallarda mahalli dillerde sınırlı olmak koşuluyla radyo ve televizyon yayını yapılmaktadır. Ancak Azerbaycan Türkçesinin bu mahalli diller arasında devlet yayıncılığında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu söylenmelidir. Zira kamu yayıncılığında Türkçedeki üretim Kürtçe, Lorca,

Beluçça gibi dillerle mukayese edilemeyecek kadar fazla ve doğal olarak Farsçayla da karşılaştırılmayacak kadar azdır. Özel sektörün girebildiği gazete, dergi, kitapçılık gibi alanlarda ise bir zenginlikten söz edilebilir. Muhtelif alanlarda sayılamayacak kadar çok iki dilli (Türkçe-Farsça) ya da tek dilli süreli yayından bahsedilebilir. Amatör görünümlü öğrenci dergilerinden profesyonel medya ajansı dergilerine kadar geniş bir yelpazede Türkçe yayın (bk. Taghizadeh-zonuz ve Alizadeh) okuyucuyla buluşmaktadır. Yayın politikasını; sadece tarihî-edebî eserler, çocuk kitapları, hikâye-deneme gibi türleri yayınlamak üzerine kurmuş yayıncılara rastlanmaktadır. Tarihî süreçte İran'da daha çok manzum eserlerle gelişimini sürdüren Azerbaycan Türkçesinin – hatta sözlükler bile şiir şeklindedir. – günümüzde nesirde bir hamle yaptığı ifade edilebilir. Takip edilemeyecek sıklıkla başta hikâye-roman olmak üzere çeşitli türlerde Türkçe eser yayımlanmaktadır. Bunlar arasında Rukiye Kebiri gibi eserleri Türkiye Türkçesi ve Kuzey Azerbaycan Türkçesine aktarılan ulusal ödüllü, sağlam bir edebî dile sahip kadın yazarlar mevcuttur (bk. Yazar Kaya 10). Bununla beraber inceleme-araştırma türündeki yazıların büyük oranda Farsça çıkmaya devam ettiği de görülmektedir. Örnekleme gerekirse devrimden hemen sonra *Varlık*, *Ulduz*, *Yoldaş*, *Birlik*, *Güneş*, *Yeni Yol*, *Dede Korkut* gibi dikkat çekici Türkçe isimlerle okuyucuyla buluşan dergiler olmuştur. 1997 yılından Muhammed Hatemi'nin iktidara gelişiyle görünür olan öğrenci hareketlerinin bir çıktısı olarak *Çiçek*, *Dan Ulduzu*, *Çalgı* ve *Seher* gibi dergilere rastlanmıştır. Şimdilerde ise *Ban*, *Bayram*, *Varlık*, *Aydın Gelecek*, *Dılmaç* gibi dergiler zorluklara rağmen yayın hayatını sürdürmektedir.

Akademik Çalışmalar

Bir önceki başlıkta belirtildiği üzere Azerbaycan Türkçesiyle kaleme alınan inceleme-araştırma kitaplarının sayısı az olmakla birlikte makale düzeyinde akademik yayınlara rastlanmaktadır. Görülebildiği kadarıyla bunların tamamı 1979 İslam Devrimi'nden sonra yazılmıştır. Bunun yanında üniversitelerin dil bilimi ve yabancı dil bölümlerinde lisansüstü çalışmalara Azerbaycan Türkçesi de konu olmaktadır. Azerbaycan Türkçesini ele alan Farsça makale, bildiri ve kitap sayısı ise oldukça fazladır. Bu çalışmaların bir kısmı mukayeseli, bir kısmı ise doğrudan Azerbaycan Türkçesine odaklanmaktadır. Ancak yüksek lisans ve doktora tezlerinin dilinin Farsça olduğu zikredilmelidir. Bunun yanı sıra Azerbaycan Türkçesinde iki dilde

inceleme-araştırma kitapları basan yayınevleri (İntişaratı Endişe-yi Nov / Yeni Düşünce Yayınları) faaliyette bulunmaktadır. Bu yayınevlerinden Türkçe el yazmalar, sözlük ve dil bilgisi kitapları, halk edebiyatı ürünleri vb. kitaplar çıkmaktadır. İran'da kitap yayıncılığının Kültür ve İslami İrşat Bakanlığının sıkı denetimine tabi olduğu düşünüldüğünde Bakanlık izniyle gün geçtikçe sayısı artan bu kitapların okuyucuyla buluşmasına bakılırsa Azerbaycan Türkçesi için kamu idarecilerinin bir alan açtığı ifade edilebilir. Dikkate değer olan ise tartışmalı bir şekilde de olsa Tebriz Üniversitesi Farsça ve Yabancı Diller Fakültesi (Daneşkede-yi Farsi ve Zebanha-yi Harici) bünyesinde 2017 yılında, Azeri [Azerbaycan] Dili ve Edebiyatı bölümünün müstakil bir ana bilim dalı olarak açılmasıdır. Söz konusu bölüm hâlihazırda aktif olup merkezî öğrenci yerleştirme sınavıyla kayıt almaktadır. Bölüm öğrencilerinin ve öğretim elemanlarının tamamı bölge halkından oluşmaktadır. Bölümde Azerbaycan Türkçesinin tarihî ve güncel kaynakları okutulduğu gibi Türkoloji disiplininin genel kaynakları da kısmen takip edilmektedir. Bütün bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda Azerbaycan Türkçesinin yeni bir işlev kazanarak “bilim dili” olma yolunda ilerlediği öne sürülebilir. Son olarak akademik çalışmalar başlığında zikredilmesi gereken önemli bir husus bir süredir Azerbaycanlı aydınlar tarafından Fars Dil Kurumuyla (Ferhengistan-ı Zeban u Edeb-i Farsi) benzer bir misyona sahip olacak Türk [Azerbaycan Türkçesi] Dil Kurumunun (Ferhengistan-ı Zeban-ı Türki) Tebriz merkezli kurulmasına dair özellikle aydınlardan gelen güçlü taleptir. Söz konusu kurum aracılığıyla devlet eliyle Azerbaycan Türkçesinin korunması ve geliştirilmesine yönelik çabaların amatör araştırmacı düzeyinden akademik düzeye taşınması ve Pehleviler Dönemi'ndeki tersine dil planlamasının İslam Cumhuriyeti Dönemi'nde telafi edilmesi hedeflenmektedir. Ancak bölge milletvekillerinin zaman zaman meclis gündemine taşıdığı bu talebe yönelik henüz ciddi bir adım atılamamıştır. Bunun nedeni, böyle bir girişimin İran'daki diğer etnik gruplara örnek olarak Farsçanın statüsünü zayıflatacağı ve İran toplumunda bir kimlik parçalanmasına yol açabileceği yönündeki endişelerdir. Buna rağmen bu tür bir akademik kurum talebinin Azerbaycanlı aydınların gündeminin ötesine geçerek daha geniş bir toplumsal talebe dönüşmeye başlaması dikkate değer bir gelişme sayılabilir.

Sosyal Medya İçerikleri

Sosyal medyanın İran'da Türkçenin işlev bakımından genişlemesine yaradığı belirtilebilir. Sosyal medya platformlarında Azerbaycan Türkçesiyle sözlü ve çoğunlukla Arap yer yer de Latin harfleriyle yazılı paylaşımlar olmaktadır. Türkçe canlı yayınlar yapılmakta ve hatta dünyayı etkisi altına alan koronavirüs salgınındaki tecrübeyle sosyal medya platformları; Türkçe konser, söyleşi, terapi, konferans vb. etkinliklerin mecrasına dönüşmüştür. Böylelikle Türkçenin iletişim dili oluşu gerçek dünyadan sanal dünyaya taşınmıştır. Gerçek dünyada hastalarını Türkçeyi kullanarak tedavi eden bir doktor ya da psikolog sosyal medya araçları yoluyla iletişimini sürdürmeye başlamıştır. Bunun bir yansıması olarak sosyal medya programlarına Türkçe arayüzler çıkmaya başlamıştır. Daha dikkate değer olanı ise sosyal medya platformlarında Türkçe içerik üretimidir. Çünkü Bosnalı'nın ("İran'da Diller İlişkisi" 120) güncelliğini yitirmekte olan Azerbaycan Türkçesi ile Farsçayı karşılaştırdığı bir çalışmada bu iki dil arasında "işlev bölüşümünün" olduğuyla ilgili tespitinin sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Öyle ki Facebook, Instagram, Telegram vb. sosyal medya şebekelerinde dekorasyondan aşçılığa, eğlenceden tarihî konulara, kişisel gelişimden seyahat önerilerine, yabancı dil eğitiminden araba tanıtımlarına, müzikten halk kültürüne, tamir tadilattan çiçek bakımı ve peyzaja kadar oldukça geniş bir alanda Türkçe içerik üreticileri yüzbinlerce kişiye hitap ederek etkileşim alabilmektedir. Zira sosyal medyanın kamusal sayfalarında da Türkçe paylaşımlar kendini gösterebilmekte, kamuya mal olmuş bireyler sosyal medyada ana/birinci dillerinde paylaşım yapmaktadır. Her iki dilin sosyal medyada aynı işleve sahip olduğu söylenebilir. Hatta içerik üreticilerin her iki dilde içerik hazırlayarak hedef kitleyle paylaştığına sosyal medya hesaplarının çift dilli idare edilebildiği görülmektedir. İran'da Azerbaycan Türkçesi konuşurların oldukça geniş bir hedef kitleyi teşkil ediyor oluşu Türkçe içerik üretiminin bir gerekçesi olmakla beraber bu olgu hedef kitlenin ana/birinci dilin dijital mecralarda kullanıma elverişli olduğunu da kanıtlamıştır. Dolayısıyla dijital mecralarda Farsçanın tek egemen dil pozisyonu değişmiş ve alt dil görünümünde olan Türkçe üst dil görünümünde olan Farsçayla aynı işlevi yürütmeye başlamıştır.

Dinî ve Kültürel Ritüeller

Ritüeller tekrarlanagelen davranışlar bütününi temsil etmesiyle İran'da Türkçenin kullanım alanının toplumdaki karşılığını açık bir şekilde ortaya koyabilmektedir. Nitekim hem gündelik hem kültürel hem de kamusal alanda icra edilen ritüellerde Türkçe; dilin korunması, geleneklerin sürdürülmesi, katılımların teşviklendirilmesi gibi işlevleriyle öne çıkmaktadır. Bu çerçevede Zencan, Hemedan, Doğu Azerbaycan ve Batı Azerbaycan gibi Türkçe konuşurların yoğun olduğu bölgelerde doğum, evlilik, ölüm gibi geçiş ritüellerinin yanı sıra uşak oyunları (çocuk oyunları), tapmacalar (bilmece), mahnılar (maniler, bayatılar), lalaylar (ninniler), letifeler (fıkralar), alkışlar (dua), kargışlar (beddualar), destanlar gibi sözlü kültür ürünlerinin işlendiği diğer kültürel ritüellerde de Türkçeye fazlasıyla yer verilmektedir. Nitekim âşıklık geleneği Türkçeyi yaşatma, canlı tutma işlevleriyle öne çıkmakta; âşıklar destanlar vasıtasıyla millî bilinçlerini yansıtmaya fırsatı bulabilmektedir (Azeroğlu ve Azizpour 145). Söz konusu bilinç, evlilik ritüellerinde de kendisini göstermekte geleneksel merasimlerde Türk âşıklar davet edilerek Türkçe destan, hikâyeler söylenmesi istenirken modern törenlerde popüler Türkçe müzikler tercih edilmektedir. Buna mukabil hem dinî hem de kültürel ritüelleri içeren ölüm törenlerinde, mezar taşları ailelerin isteğiyle muhtelif şairlere ait Türkçe şiirlerle ya da ölüm duyuruları sosyal veya dinî içerikli Türkçe yazılarla hazırlanabilmektedir (Uzun 56, 79-81; Kalafat 420; Fərzanə 31, 146, 244). Dolayısıyla Türkçenin kentten kırsala geniş bir kullanım oranına sahip olduğu söylenebilir. Bununla beraber ritüeller bölgesel değişiklik gösterebilmektedir ve bu durum kültüre, dile, dine özgü farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ancak kültürel ritüellere nazaran dinî ritüeller, bulunan toplumun büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesi durumunda bu farkındalıkları nispeten daha az sergilemektedir. Söz konusu yönüyle İran'da egemen olan mezhep Şiiliğin Caferi fırkasıdır (İsnaaşariye) ve bu durum Türkçenin konuşurlarının yoğun olduğu bölgelerde de geçerlidir. Fakat İran'da dinî ritüeller denildiğinde hemen hemen ülkedeki tüm bölgelerden toplu katılımların sağlanmasıyla öne çıkan mersiye (muharrem, yas, taziye) geleneği için Azerbaycan Türkçesinin konumunun güçlü olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki C. Heyet (18) yirminci yüzyılın başlarında Türkçeye ilgili ihtilafların bulunduğu bir dönemde, mersiye edebiyatının Türkçenin muhafazası ve devamlılığı açısından kayda değer bir rolünün olduğunu belirtmiştir. Günümüzde de durum değişmiş değildir. Mersiye

geleneği çerçevesinde Türkçe mersiyeler yazılmakta, okunmakta ve geleneğin icracıları olan meddahlar yalnızca Türkçe konuşurlarının bulunduğu bölgelere değil ülkenin diğer bölgelerine de davet edilmektedir. Böylelikle icralarda Türkçeye yer verilmesi, Türkçe mersiyelere ilgiyi artırmaktadır. Bu ilginin bir diğer sebebi de ülke genelinde Türk meddahların ve Türkçe mersiyelerin ezgi yönüyle “gamlı/hüzünlü” tonu en iyi biçimde yansıttığı düşüncesinin hâkim olmasıdır. Gözcü ve Özarlan (312-320) ülkedeki mersiyeye geleneğine dikkat çekerek meddah mektepleri aracılığıyla Türkçe mersiyelerin öğretildiğini; yeni icracılar yetiştirildiğini; mersiyelerin Türkçe olarak yalnızca sözlü kalmadığını aynı zamanda da kitap olarak basıldığını ve elektronik kültür ortamlarında sürdürüldüğünü; en kalabalık dinî ritüellerin Kum, Meşhed gibi dinî bölgelerin yanı sıra Zencan ve Erdebil gibi Türkçe konuşurların yaşadığı bölgelerde de ifa edildiğini böylece ritüeller vasıtasıyla dil, kimlik farkındalığının sürdürülebildiğini belirtmektedir (ayrıca bk. Gözcü, “Sosyal Kontrol” 924-925; Gözcü, *Kimlik ve İnanç* 229-237). Dolayısıyla Türkçe günlük hayattan kültüre, geleneklerden dinî ritüellere kadar geniş bir kullanım alanı bulmuş durumdadır.

Dile Karşı Konuşurların Tutumu

Azerbaycan Türklerinin ana/birinci dillerine karşı tutumu oldukça karmaşık bir konudur. Çünkü kitlenin genelini tanımlayacak şekilde dile karşı bir tutumdan bahsedilemez. Konuşurların tutumu; yaş, cinsiyet, meslek, bölge, sosyoekonomik seviye gibi değişkenlere göre farklılık göstermekteyse de konuya dair birtakım tespitler yapmak mümkündür.

Öncelikle başkent Tahran merkez ve Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Erdebil ve Zencan çevre kabul edilirse merkez ile çevre arasında konuşurların dile karşı tutumunda bir farktan bahsedilebilir. Bu yargıyı destekler nitelikte Shiraliyev (156) çevreden merkeze doğru ana dil olarak Farsça konuşanların sayısının arttığı, başkent Tahran örneğine bakıldığında, heterojen yapılu toplumda orta ve üst sınıf Azerbaycanlı ailelerde önemli oranda bir dil-değişimi olduğunu yani Türkçeden Farsçaya geçişin görüldüğünü ifade etmektedir. Gerçekten de merkeze doğru geldikçe ana dilinde yetkinlik sorunu olmasa bile muhtelif çekincelerle konuşur kendini saklayabilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinin sosyal medyada, basın-yayın sektöründe, gündelik hayatta, kültür-sanatta işlev kazanması konuşurlara şüphesiz bir özgüven

aşılmaktadır. Bu özgüvenle grup içi dayanışma göstergesi olarak – her ne kadar İran'daki bazı kişiler bu dayanışmayı dil taassubu şeklinde tavsif etse de – iletişimi Türkçe sürdürme eğilimi güçlenebilmektedir. Böylelikle ev-aile içinde işlevsel olan dil hane dışına yani kamusal alana çıkmaktadır. Dolayısıyla Bosnalı (İran Azerbaycan Türkçesi 215) tarafından sosyopsikolojik bir terimle ifade edildiği şekilde “kendinden/dilinden nefret” sendromunun çözülmeye başladığı gözlemlenmektedir.¹⁰ Türklerin tarihî süreçte İran'da hiçbir dönem azınlık olmayışı ve günümüzde de gerek sosyal gerekse de hukuki açıdan azınlık statüsünde bulunmamaları işaret edilen özgüvenin iç dinamiği, Azerbaycan Cumhuriyeti ve bilhassa Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgesel güçler olarak çekim merkezine dönüşmesinin İran Türkleri üzerinde yarattığı prestij algısı ise dış dinamiği olarak tespit edilebilir. Yine de konuşurlar arasında; eğitim seviyesi yükseldikçe ana diline dair olumlu tutumun azaldığı ve kamusal alanda bireyin kendini gizlediği ve çocuklarına bilhassa eşlerden birinin ana dilinin Farsça olması durumunda Türkçe yitiminin söz konusu olduğu görülmektedir.

Merkezde Türkçe ile Farsça arasındaki örtük çatışma dilin kullanıcıları tarafından bir işlev tercihine doğru götürülmektedir. Merkezde Türkçe müzik dinlemeye giden bir öğretmen diğer sınıfında Farsça ders anlatmakta, annesiyle Türkçe konuşurken sevgiliyle Farsçayı tercih etmektedir. Böylelikle Farsçanın işlerliği azalamadan Türkçenin işlerliği artırılmaktadır. Bir diğer bir ifadeyle Farsçanın yanında Türkçe de saygınlık kazanmaktadır. Kuşkusuz Türkçe eğitim dili olmadığından hedef kitlenin dört temel dil becerisinde Azerbaycan Türkçesini Farsçayla aynı düzeyde kullanması söz konusu olmamakla birlikte Türkçenin merkezde kendini sürdürmesi ve kullanıcı özelinde “dengeli iki dillîğinin” oluşması Türkçe açısından bir kazanım olarak görülmelidir.

Yaş ve cinsiyetin kişinin dil tutumunda anlamlı değişiklikler yarattığı daha önce yapılan çalışmalarda zikredilmiştir (bk. Bosnalı “İran'da Diller İlişkisi”; Bosnalı, *İran Azerbaycan Türkçesi* 218; Bani-Shoraka). Bu yayınlarda saha araştırmaları sonucunda kadınlar arasında ana/birinci dilden uzaklaşma/gizleme eğiliminin erkeklere göre daha yüksek olduğu, benzer bir eğilimin gençlerde de yaşlılara kıyasla görüldüğü kaydedilmiştir. Bu çalışmaların belirli bir dönem için geçerliliğinde kuşku olmamakla birlikte günümüzde kadınlar ve gençler arasında ana/birinci dile yönelik tutumun değişmekte

olduğu söylenebilir. Nitekim saha gözlemleri ülkede gençler arasında milliyetçilik duygusunun orta yaşlı ve yaşlılara göre daha belirgin olduğunu göstermektedir. İran özelinde milliyetçilik ile ana/birinci dil arasında doğrudan bir bağ bulunduğu ve dilin millî kimliğin temel unsurlarından biri olduğu düşünüldüğünde gençlerin ana/birinci dile ilişkin tutumunun yeniden incelenmesi gerekmektedir. Öte yandan Türk dizilerinin İran'daki en geniş izleyici kitlesini kadınların oluşturduğu ve bu dizilerin etkisiyle Türkiye Türkçesine bir yöneliş ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu nedenle Türk dizileriyle ana/birinci dile ilişkin tutum arasında bir ilişki bulunması muhtemeldir. Dolayısıyla Azerbaycanlı kadınların ana/birinci dile yönelik tutumunun güncel bir çalışmayla incelenmesi gerekmektedir.

Muhtelif ürünlere ve mağazalara başkent Tahran'da bile Türkçe isimler verilmeye başlanması da İran'da yeni görülen bir eğilimdir. Çocuk giyim mağazasına *minicik*, bir su markasına *akar*, bir kafeye *bulut*, bir çikolataya *son söz*, bir bisküviye *iyelim*, bir restorana *çınarlar* isminin verilmesi bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır. Bu türden örnekleri epeyce arttırmak mümkündür. Satıcının elindeki ürünü veya mekânını çekici kılmak adına Türkçe isim tercih ediyor oluşu dolaylı olarak Türkçenin prestijine bir gönderim yapmaktadır. Bu yaklaşımın neticesinde Türkçe isimler, dikkat çekmek üzere batı dillerinden ve çoğunlukla İngilizceden seçilen mekân ve ürün isimleriyle aynı statüye çıkmaktadır.

Son olarak çocuklara Türkçe isim verme eğiliminde bir artıştan söz edilebilir. Başar'a göre son on yılda belirginleşen bu durumun temel nedeni Azerbaycan Türkleri arasında yükselen milliyetçiliğin toplumun farklı kesimlerinde dış vurumudur. Bazıları bu duyguyu Tebriz merkezli Traktör Kültür, Spor ve Ekonomi Kulübünün maçlarında stadyumda, kimileri sosyal medyada ya da basın-yayın alanında, bazıları ise çocuklarına Türkçe isim vererek göstermektedir. Hatta çocuk sahibi olmayan bazı bireylerin resmî isimlerini Türkçe isimlerle değiştirerek kendilerini toplumda bu şekilde tanıttıkları da görülmektedir. Başka bir ifadeyle çocuklara Türkçe isim verme eğiliminin yaygınlaşması Azerbaycan Türklerinde yükselen milliyetçiliğin görünür boyutlarından biridir. *Yaşar*, *Solmaz*, *Aydın*, *Ayda*, *Aysan*, *Afşın* gibi İran'da öteden beri var olan Türkçe isimlerin yanı sıra *Huntay*, *Altay*, *Artum*, *Yağmur*, *Yağış*, *Sevgi*, *Sevinç*, *Güneş*, *Irmak* gibi ülkede pek yaygın olmayan isimlere yönelik de dikkat çekicidir. İsim seçiminin bilinçli bir şekilde yapıldığı

görülmektedir. İsim tercihleri iki bakımdan önemlidir. Birincisi Türkiye Türkçesinden isim seçiminin olduğu anlaşılmaktadır ki bu da Türkiye Türkçesinin kültürel açıdan İran Türklerini besleyen bir kaynak niteliğinde olduğuna işaret eder.

Bütün bunlar dikkate alındığında, konuşurlarının Türkçeye karşı tutumunun bölge, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi gibi faktörlere göre değişkenlik gösterdiği bilinmekle beraber bu makalenin bir önceki başlığındaki işlevlerde de işaret edildiği üzere Türkçenin prestij ve işlev açısından yükselmesine paralel bir şekilde konuşurların dil tutumunda olumlu bir yöneliş sürecinden bahsedilebilir. Bu yöneliş geçtiğimiz on yılda belirginleşmeye başladığından henüz uygulamaları çalışmalarla teyide muhtaç olsa da saha gözlemleri konuşurların dile karşı olumlu tutumuyla dilin işlev/prestij kazanmasının karşılıklı olarak birbirini besleyen bir süreç olduğunu söylemeye yetmektedir. Bu sürecin ayrıntıları müstakil makalelere konu olabilecek genişlikte olduğundan bu başlıkta yukarıda sıralanan tespitlerle yetinilmektedir.

Formel Öğretim

Ana dili eğitimi, ana dilde eğitim veya iki dilli eğitim konuları esasen pedagojik meseleler olsa da etnik çeşitliliğin fazla olduğu İran gibi ülkelerde üst kimliğe zarar verebileceği ve gelecek nesillerin alt kimliği benimseyebileceği endişesiyle siyasi bir meseleye dönüşmektedir. Nitekim İran'da Azerbaycan Türkçesinin okullarda öğretimine karşı çıkanların ortak görüşü, kamusal alanda ana dili eğitiminin üst kimlik olan "İranlılığa" zarar vereceği düşüncesidir. İranlılık kimliğinin en önemli bileşenlerinden biri daha önce belirtildiği üzere Farsçadır. Bu görüşe göre Farsça, bütün İranlıları birbirine bağlayan ve ülkenin varlığı ile birliğini teminat altına alan bir unsurdur. Tarihî süreçte İranlılık bilincinin korunması ve günümüze aktarılması da büyük ölçüde Farsçanın özellikle Arapça karşısında korunmasıyla mümkün olmuştur. Dolayısıyla Farsça, İran açısından resmî yazışma dilinin yanı sıra siyasi ve kültürel bütünlüğün de garantisi olarak görülmektedir. Bu ön kabulden hareketle İran'da ana dili eğitimine muhalefet edenler aşağıdaki üç gruba ayrılabilir:

- Farsça dışında herhangi bir ana dilde eğitim veya kültür faaliyetleri yürütülmesine karşı çıkan milliyetçiler

- Ana dilde eğitimin üniversite ve okullarda seçmeli birkaç kredilik dersle sınırlı olmak koşuluyla serbest olabileceğini düşünen ılımlılar
- Ana dilde yalnızca eğitimin ilk kademesinde resmî dilin çocuk tarafından hızlı bir şekilde kavranması adına kullanılabilceğini savunan pedagoğlar

İran'da ana dilde öğretim ve eğitime yönelik talepler konusunda en aktif grup Türklerdir. İran Türkleri bu taleplerini zaman zaman milletvekilleri ve üst düzey devlet yetkilileri aracılığıyla dile getirmektedir. Ancak çok dilli bir ülke olan İran'da yalnızca Azerbaycan Türkçesinin öğretimine yönelik düzenlemelerin diğer etnik gruplarda rahatsızlık yaratacağı açıktır. Buna karşılık bütün etnik grupların dillerinin okullarda öğretilmesi kısa vadede İran açısından zordur. Çünkü bunun için gerekli altyapı çalışmalarının (öğretim programı, ders materyali, öğretmen, derslik ve ölçme-değerlendirme araçları) hazırlanması zaman alacaktır. Ayrıca İranlı siyasi elitler de böyle bir uygulamaya ülkenin henüz hazır olmadığını düşünmektedir.

Senendeç'te Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümünün Tebriz'de Azerbaycan Dili ve Edebiyatı Bölümünden önce kurulmasının İran Türklerinde yarattığı hayal kırıklığı, Azerbaycan Türkçesine ilişkin taleplerin daha yüksek sesle dillendirilmesine kapı aralamıştır. Öyle ki *23 Şubat Dünya Ana Dili Günü* İran'daki etnik gruplar arasında en çok Türkler tarafından anılır olmuş, gençler arasında Türkçe hassasiyeti yükselmiş, stadyumlar Türkçeye ilişkin sloganların yükseldiği platformlara dönüşmüştür. Lakin hâlihazırda İran'da ilkokullarda haftada iki saatlik Azerbaycan Türkçesine yönelik pilot dersler açılmış olsa da bu derslerin akıbeti henüz belirsizdir. Bu nedenle ana dilde eğitim veya eğitimin iki dilli yapılandırılması henüz tartışma konusu bile değildir. Farsça dışında herhangi bir dilde eğitimin ülkenin millî kimliğini zayıflatacağını, etnik ayrışmayı tetikleyeceğini ve toplumsal çözülmeye yol açacağını düşünen siyasi elitlerin millî güvenlik eksenli bakış açısı bu konuda hâlen yaygın kanaati oluşturmaktadır. İran Devrim Rehberi Ali Hamenei'nin bir yandan aileleri çocuklarına ana dillerini öğretmeye teşvik ederken diğer yandan Farsçanın özellikle televizyon ve sanal ortamda yozlaştığından şikâyet etmesi dikkat çekicidir. Bu durum devletin üst yönetiminde ana dilin öğrenilmesi/kullanılmasına yönelik bir kompleks bulunmadığını, ancak Farsçanın ülkedeki statüsünü değiştirecek uygulamalara sıcak bakılmadığını göstermektedir. Zaten Azerbaycan Türkçesi başta Tahran olmak üzere İran Türklerinin yoğun yaşadığı bölgelerde iletişim, kültür ve sanat dili olarak

yaygın biçimde kullanılmaktadır. Buna rağmen Azerbaycan Türkçesinin resmî olarak tanınması ve bu dilde eğitimin başlatılması yönündeki taleplerin kısa vadede karşılanması beklenmemektedir. Ancak İran'ın dış politikada zorlanması durumunda İran Türkleriyle müesses nizam arasındaki duygusal bağı güçlendirmek amacıyla bir kültürel açılım sürecinin başlatılması da sürpriz olmayacaktır.

Şüphesiz ki gerek sabık Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin (2013-2021) sözlerine rağmen sekiz yıllık görevinde gerekse de hâlihazırdaki Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan'ın (2024-...) ciddi seçim vaatlerine rağmen üniversite ve okullarda ana dili öğretimine ilişkin somut adımlar atılamamış olsa da bu mesele tabu olmaktan çıkarak tartışılabilir bir konuya dönüşmüş farklı bir tabirle ana dilde eğitim millî güvenlik meselesi olmaktan çıkmıştır. Ne var ki toplumsal taleplerin büyük bir kısmı karşılanamadığı gibi bu konuya ilişkin ciddi sınırlamalar devam etmektedir. Bu sınırlamalardan Azerbaycan Türkçesinin de payına düşeni alması kaçınılmazdır. Mevcut kazanımlarla beklentiler arasındaki ayrışmanın İran'da hükûmet ile müesses nizam arasındaki görüş farklılığından kaynaklandığı söylenebilir.

Sonuç

Bani-Shorak (166), bir dış gözlemci olarak “Azerbaycan Dili ve Kimliği Yeniden Canlanıyor mu?” başlıklı saha araştırmasının sonucunda, İran'da Türk televizyonlarının Azerbaycan Türkleri tarafından takip edilmesinin, teknolojik ilerlemeler ve ülkedeki hukuki düzenlemelerin Azerbaycan Türkçesini yeniden canlanma sürecine soktuğu ve genç kuşaklar arasında Türk kimliğinin modern ve ilerici anlamları kazanmaya başladığını ifade etmektedir. Benzer tespit, Sarıkaya (“İran, Türkler ve Türkçe” 201) tarafından da kimlik bilinci yüksek “uydu yayın kuşağı” tabiriyle yapılmıştır. Gerçekten de Türk televizyonlarını izlemeyle ana/birinci diline dolaylı olarak Türk kimliğine olumlu yaklaşım arasında anlamlı bir ilişki olduğunu kanaatini güçlendirecek karineler mevcuttur.

Bu araştırmaların üzerinden geçen süre zarfında, zikredilen iki araştırmacının ilk öncülleri görerek yaptığı tespiti güçlendirecek gelişmeler olmuştur. Bu makalede, Azerbaycan Türkçesinin güncel görünümünün çeşitli açılardan (iki dillilik, dil politikası, dilin toplumsal işlevleri, dile karşı konuşurlarının tutumu ve dilin formel eğitimi) ortaya koyulması suretiyle İran'da Türkçenin

toplumdilbilimsel açıdan şimdiki konumu üzerinde durulmuştur. Nitekim artık toplumdilbilimsel açıdan Türkçenin yeni işlevler kazanarak eskisine nazaran kamusal hayatta daha görünür olduğu ifade edilebilir. Zira geçen süre zarfında iletişim kanalları çeşitlenmiş ve bunun yanı sıra ülkedeki çeşitli iç ve dış dinamiklerin etkisiyle bu makaleye konu teşkil eden hedef kitlede millî kimlik bilinci yükselmiştir. İran Türklerinde kimlik bilincinin yükselmesi bir iç dinamik, Türkiye ve Türkiye Türkçesinin çekiciliği ise dış dinamik olarak sayılabilir. Ancak bu iç ve dış dinamiklerin etkisi ayrıca ele alınması gerektirecek kadar ayrıntılı bir meseledir. Kimlik bilincinin yükselmesinin dilde kendini göstermesi esasen gözle görülür bir neticedir.

Türkçe konuşurların toplam nüfus içerisindeki sayısı, Türkçe konuşulan coğrafyanın genişliği, Türkçe kitap basan yayınevi sayısı, basılan kitapların tirajı, Türkçe içerik üreticilerin milyonları bulan etkileşimi, Türkçe çocuk edebiyatı ürünleriyle çizgi film gibi içeriklerin çıkması ve bunların ilgi görmesi, Türkçe kültür-sanat etkinlikleri, artış kaydeden Türkçe şahıs ve marka isimleri, konuşurların dile karşı olumlu değişen tutumu, Türkçeye ve Türk tarihine ilişkin tonu değişen kamusal söylem gibi gözlenebilir ve geçmişle karşılaştırılabilir ölçütler dikkate alındığında, İran'da Türkçenin son yüzyılda “en güçlü dönemini” tecrübe ettiği yorumunda bulunmak abartı değildir. Kuşkusuz ana dili eğitimi ve ana dilinde eğitim ya da Türkçeye yönelik merkezî dil politikasının değiştirilmesi gibi hâlâ tartışılan konular olsa da somut kıstaslara göre merkezden bakıldığında bile Türkçe yeni işlevler kazanarak azınlık dili görünümünden sıyrılmıştır. Türkçenin konuşurlarının hukuki olarak zaten “azınlık statüsünde” değildir ve Türk dilinin kamusal alandaki konumu güçlenmektedir. İran'da Türkçe; kültür-sanat dilidir, iletişim dilidir, bilim dili olma yolunda mesafe kat etmiştir. Bu görünümünü yakın gelecekte de sürdüreceği düşünülmektedir. Türkçenin hukuki açıdan herhangi bir resmî statüsünün olmadığı bir ülkede toplumdilbilim açısından Türkçenin konumunu güçlendirmesi izlemeye değer bir olgudur. Türkçenin yasal statüsü kazanması ve devlet eliyle koruma altına alınması gibi konuların ise gündemde kalmaya devam edeceği düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

- 1 Burada kastedilen resmî dilin dışındaki diğer dillerin zayıflatılması, kullanımın sınırlanması ve hatta yasaklanması gibi uygulamalardır.
- 2 Söz konusu uygulamalardan bazıları: Fars Dil Kurumunun tesisi, Millî Müze (1937) ve Millî Kütüphanenin (1933) kuruluşu, Millî Eserler Kurumunun Tesisi (1925), Firdevsi başta olmak üzere Fars edebiyatının önde gelen şair ve yazarlarının kabirlerinin inşası, Büyük Pers İmparatorluğunun Kuruluşu'nun 2500. Yıl Dönümü Kutlamaları, İran Şahı'nın "Şehinşah" unvanını alması vb.
- 3 Metin boyunca Azerbaycan Türkçesi ve Türkçe gibi ikili kullanımlar yer almakta olup kelime sayısından tasarruf edebilmek ve anlatımı kolaylaştırmak amacıyla her daim Azerbaycan Türkçesi terimini kullanmaktan imtina edilmiştir. Doğrudan Türkiye Türkçesi, Türkmen Türkçesi ya da Kaşkay Türkçesi gibi bir özel gösterim yoksa ve konu İran ise Türkçe ibaresinden kastedilen Azerbaycan Türkçesidir.
- 4 İran'da Türkçenin altı farklı değişkesinin konuşulduğu bilinmektedir. Bunlar; Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi, Kaşkay Türkçesi, Halaç Türkçesi, Sungur Türkçesi ve Horasan Türkçesidir. Bu yönüyle İran sahası Türkoloji bilimi açısından zengin bir malzeme sunmaktadır.
- 5 İran'da nüfus sayımı sonrası açıklanan verilerde ana/birinci dile dair bir bilgi olmadığından ülkedeki Türklerin ve Türkler içinde Azerbaycan Türklerinin sayısını tam anlamıyla açıklamak mümkün değildir. Muhtelif araştırmacılar tarafından tahmine dayalı rakamlar verilebilmektedir (Rezaei vd. 932-933) Bununla beraber 19. yüzyıldan günümüze kadar uzanan tahmin ve kayıtlarda araştırmacıların birbirine en çok yaklaştığı oranlama ülkede Türklerin toplam nüfusun üçte birine tekabül edebileceği şeklindedir. İran İstatistik Merkezinin 18.12.2024 tarihli verisine göre ülke toplam nüfusu 86.050.922'dir.
- 6 Tebriz Üniversitesinin ilgili sayfasında yalnızca bölüm başkanının bilgileri yer almaktadır bk. (Tabrizu).
- 7 Adı geçen ders kitabı için bk. (Kerimi).
- 8 Dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salihî'nin Ocak 2012'de Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyarette İran'ın nüfusunun %40'ını Türklerin oluşturduğunu belirtmesi bu bağlamda dikkat çekicidir bk. (Turkish Urmia).
- 9 İran'da son nüfus sayımı 2016 yılında yapılmıştır. Ancak Tahran'ın 2022 yılı itibarıyla nüfusuna ilişkin şehir valisi (İtimad Online) tarafından verilen bir beyanda 19 milyon rakamı zikredilmiştir. Vilayetin yanı başındaki büyükşehir statüsündeki Elburz vilayetiyle yakınlığı dikkate alındığında Tahran ve etrafının 21 milyonluk bir havza olduğu düşünülebilir.

10 İran İslam Cumhuriyeti'nin hâlihazırdaki Cumhurbaşkanı Mesud Pezeşkiyan ile eski Ekonomi Bakanı Abdulnasır Himmeti gibi Türk kökenli kabine üyelerinin Türklük gururu ve ana dili sevgisine dair demeçlerini “kendinden nefret” davranışının politik mecrada çözülüşü şeklinde yorumlamak doğru olur.

Kaynaklar

- Alavi Mukaddem, Seyyid Behnam. “Berresi-yi Ertebat-ı Sahte-ha-yi Eşte-kaki ve Redeşenasi Zebani der Pedide-yi Dozebanegi.” *Faslname-yi Zeban ve Edeb-i Parsi*, no. 44, 1388, ss. 63-81.
- Asr-ı İran. “Ecra-yi Terhi Amuzeş-i Zeban-i Türki Azeri der Berki Medares-i Azerbaycan-ı Şarki ez Mehrmah [Doğu Azerbaycan'daki bazı okullarda Türkçe-Azerice dil öğretim planının uygulanması].” 1 Haziran 2019, <https://tinyurl.com/y4r73xfd>.
- Azeroğlu, Nabi, ve Roghaiyeh Azizpour. “İran Türkleri'nde Sözlü Gelenek Bağlamında Âşıklık Geleneği ve Milli Bilinç.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, vol. 8, no. 21, 2020, ss. 140-150.
- Bani-Shorak, Helena. “Azerbaycan Dili ve Kimliği Yeniden Canlanıyor mu?” Çev. Süer Eker, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Journal of Central Asian & Caucasian Studies (OAKA)*, vol. 2, no. 3, 2007, ss. 160-167.
- Başar, Umut. *İran'da Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2019.
- Bosnalı, Sonel. “İran'da ‘Diller İlişkisi’ – ‘Diller Çatışması’: Azerî Türkçesi'nin Konumu ve İşlevine Toplumdilbilimsel Bir Bakış.” *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2004, ss. 111-122.
- Bosnalı, Sonel. *İran Azerbaycan Türkçesi Toplumdilbilimsel Bir İnceleme*. Kebikeç Yayınları, 2007.
- Codeyri, Hasan. *Erzyabiyi Behregiri ez Zebanı Evvel beray Kabîşi Müşkîlatı Amuzeşî Farsi der Mekatiyi İptidai*. Risaleyi Dereceyi Karşınası-Yüksek Lisans Tezi. Daneşgahı Allameh Tabatabai, 1391.
- Demir, Nurettin. “Batı Trakya'da Türkçenin Durumu.” *Bir*, no. 6, 1996, ss. 96-110.
- Eker, Süer. “Farsçanın Kıskacında Güney Azerbaycan Türkçesi.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, no. 9, 2008, 183-198.
- Ethnologue. “Islamic Republic of Iran.” 17 Aralık 2024, <https://tinyurl.com/yytcz77r>.
- Fərzanə, Məmmədəli Qövsü. (Haz.). *Güney Azerbaycan Folkloru I. Kitap (Tebriz, Yekanat ve Hemedan Arazilerinden Toplanmış Folklor Örnekleri)*. Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Folklor Enstitüsü, 2013.
- Golabi, Fatıma, ve diğerleri. “Berresi-yi Tesir-i Do Zebanegi ber Kesb-i Hüviyet-i İçtimai.” *Mecelle-yi Daniş-i Siyasi ve Beynelmilli*, no. 4, 1391, ss. 67-82.

- Gökdağ, Bilgehan Atsız, ve Mehmet Rıza Heyet. “İran Türklerinde Kimlik Meselesi.” *bilig*, no. 30, 2004, ss. 51-84.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız, ve Talip Doğan. *İran'da Türkler ve Türkçe*. Akçağ Yayınları, 2016.
- Gözcü, Nurullah. “Sosyal Kontrol ve Gizli Bir Protesto Aracı Olarak İran Türklerinin Taziye Geleneğinde Mersiye.” *Folklor Akademi Dergisi*, vol. 6, no. 2, 2023, ss. 920-932.
- Gözcü, Nurullah. *Kimlik ve İnanç Sınırında İran Türklerinin Mersiye ve Meddahlık Geleneği*. Nobel Bilimsel Eserler Yayınları, 2024.
- Gözcü, Nurullah, ve Metin Özarslan. “İran Türklerinin Mersiye Geleneğinde Zencan Ekolü Meddah Mektepleri.” *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, vol. 12, no. 38, 2024, ss. 303-324.
- Hayati, Abdolmajid, ve Amir Mashadi. “Language Planning and Language-in-Education Policy in Iran.” *Language Problems and Language Planning*, vol. 32, no. 1, 2010, ss. 24-42.
- Heyet, Mehmet Rıza. *19. Yüzyıldan Günümüze İran'da Basın-Yayın Hayatı*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2005.
- Heyet, Cevad. *Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış*. 1. Bakü, 1957.
- İsna. “Muavini Amuzeşi Pervereş Haber Dad: 100 Saat Amuzeşi Zebanı Farsi be Kudekanı Do Zebane der Pişdebistani [Eğitim ve öğretimden sorumlu yetkili açıkladı: okul öncesinde iki dilli çocuklara 100 saat Farsça dil eğitimi verildi].” 22 Nisan 2025, <https://124.im/LUJSuka>.
- İtimad Online. “Cemiyeti Tahran 19 Milyon Nefer Resid [Tahran'ın nüfusu 19 milyon kişiye ulaştı].” 31 Haziran 2023, <https://tinyurl.com/4uytpwna>.
- Kafkasyalı, Ali. *İran Türk Aşıkları ve Milli Kimlik*. Salkımsöğüt Yayınları, 2009.
- Kafkasyalı, Yavuz Selim. “İran'da Türk Milli Kimliğinin Sürdürülmesinde Müziğin İşlevi.” *Turkish Studies*, vol. 13, no. 18, 2018, ss. 821-831.
- Kalafat, Yaşar. *Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı*. Berikan Yayınevi, 2012.
- Kerimi, Muhammed Baghban. *Anadili*. Zencan, 2017.
- Menşur-i Hukuk-i Şehrvendi [Vatandaşlık Hakları Bildirgesi]. 20 Kasım 2023, <https://tinyurl.com/yypwufm8>.
- Merkez-i Pejuheşha-yı Parlemt-i İran. “Kanun-i Esasi-yi İran [İran Anayasası].” 10 Ekim 2024, <https://tinyurl.com/y3nrsoaz>.
- Shiraliyev, Museyib. “Boşalı ve Güney Azerbaycan Türklerine Yönelik Dil Politikaları ve Ana Dili Sorunu.” *Turkish Journal of Diaspora Studies*, vol. 2, no. 2, 2022, ss. 145-164.
- Sarıkaya, Mahmut. *Güney Azerbaycan Türkçesi*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, 1998.

- Sarıkaya, Mahmut. "İran, Türkler ve Türkçe." *Kaosa Doğru İran*, ed. Osman Metin Öztürk, ve Yalçın Sarıkaya, Fark Yayınları, 2006, ss. 189-202.
- Rezaei, Saeed, ve diğerleri. "Attitude towards Azeri Language in Iran: a Large-Scale Survey Research." *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, vol. 38, no. 10, 2017, ss. 931-941.
- Tabrizu. "Azeri [Azerbaycan] Dili ve Edebiyatı Bölümü." 15 Kasım 2023, <https://tinyurl.com/y4jh58oo>.
- Taghizadehzonuz, Robabeh, ve Naseraddin Alizadeh. "İran Türklerinin Dergi Yayınında Kullandıkları Türkçenin Özellikleri." 3. *Uluslararası Her Yıl Bir Büyük Türk Bilgi Şöleni Muhammed Hüseyin Şehriyar Bilgi Şöleni Kitabı*, 2016, s. 205-216.
- Turkish Urmia. "Iranian Foreign Minister: 40% of the Iranians Speak Turkish." *YouTube*. 20 Kasım 2023, <https://tinyurl.com/y6ymzp9k>.
- Uzun, Enver. *İran Türk Folkloru*. Eser Ofset, 2007.
- Wei, Li. "Conceptual and Methodological Issues in Bilingualism and Multilingualism Research." *The Handbook of Bilingualism and Multilingualism*, ed. Tej K. Bhatia and William C. Ritchie, Blackwell Publishing, 2012, ss. 26-51.
- Yazar Kaya, Seher. *Edimsel Yaklaşımla İran Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Kültür ve Çeviri: Rukiye Kebiri Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2023.